

De collecties van Natuurmuseum Brabant

Ad Mol

Marie-Cecile van de Wiel

Inleiding

Bij een (natuur)museumcollectie denken veel mensen aan objecten die in zalen met vitrines worden tentoongesteld. Dat is uiteraard (voor een groot deel) terecht- een goed voorbeeld is ons eigen Natuurmuseum Brabant, zoals iedereen kan zien die daar binnenwandelt. Ook educatie over natuur, in de breedste betekenis die we eraan kunnen geven, is een belangrijke activiteit. Denk aan de OO-zone, BOS en bijvoorbeeld ook aan het organiseren van excursies, lezingen en cursussen. Maar een natuurmuseum heeft nog andere functies naast het tentoonstellen en het geven van voorlichting, zoals dit ook is aangegeven in het beleidsplan 2016-2018 van Natuurmuseum Brabant. Ook achter de schermen vinden activiteiten plaats, die meestal niet op de voorgrond treden en bij veel museumbezoekers onbekend zijn. Terwijl het juist een van de belangrijkste kernactiviteiten van Natuurmuseum Brabant is: het beheer van een grote collectie. Deze collectie is niet vrij toegankelijk voor het museumpubliek. Daarvoor is de collectie te groot, te kwetsbaar en – eerlijk is eerlijk – met z'n grote aantallen vaak onaanzienlijke exemplaren (zoals mosjes, schelpjes, kevertjes en vliegjes) ook niet boeiend genoeg voor de meeste mensen. Wel is het zo dat elke serieus geïnteresseerde bezoeker op afspraak en onder begeleiding toegang tot de collectie kan krijgen om daar materiaal te bekijken.

Doelstellingen van de collectie

Natuurmuseum Brabant heeft met zijn collectie een aantal doelstellingen:

- De collectie geeft een overzicht van de Nederlandse biodiversiteit van flora en fauna op basis van het originele materiaal, met het accent op Noord-Brabant. We kunnen laten zien wat er in Brabant en omgeving leeft. Een klein, maar representatief deel is te zien in de OO-zone en in verschillende tentoonstellingszalen. Bovendien kan materiaal worden gebruikt bij wisselende tentoonstellingen in het museum of kan worden uitgeleend aan andere musea.
- De collectie groeit al meer dan 80 jaar. Ze geeft daardoor een beeld van de historische ontwikkeling van de fauna en flora van Noord-Brabant; deze ontwikkelingen horen als het ware bij het cultureel erfgoed van de provincie. Er zijn in het verleden veel natuurgebieden verdwenen of sterk in kwaliteit achteruitgegaan door ontginning, bebouwing en ontwatering. Een collectie kan materiaal bevatten dat in het verleden is verzameld in dergelijke natuurgebieden. Het gaat daarbij soms zelfs om soorten die nu in onze provincie of in heel Nederland zijn uitgestorven. Nieuw verzameld materiaal kan die functie voor de toekomst vervullen. Om deze reden wil Natuurmuseum Brabant bestaande collecties een veilig tehuis bieden.
- De collectie bevat materiaal uit eerdere inventarisaties en onderzoeken. Daardoor is hernieuwde determinatie van dieren en planten mogelijk als zou blijken dat onzekerheid bestaat over de oorspronkelijke determinatie. Het gebeurt namelijk regelmatig dat nader onderzoek uitwijst dat een bepaalde dier- of plantensoort uit twee of meer soorten blijkt te bestaan. Het is een groot voordeel als je in zo'n geval kunt teruggrijpen op het originele materiaal.

- De collectie beperkt zich niet tot Noord-Brabant of Nederland. Ons land is geen eiland, maar onderdeel van dynamische processen in West-Europa en soms ook daarbuiten. Grenzen van soortarealen kunnen verschuiven waardoor soorten ineens blijken voor te komen op plaatsen waar ze voordien nooit zijn waargenomen. Dergelijke veranderingen kunnen het gevolg zijn van natuurlijke processen, maar tegenwoordig is menselijk handelen ook vaak de oorzaak, zoals klimaatverandering of het onbewust 'verslepen' van soorten. In dit laatste geval kan het bijvoorbeeld gaan om zogenaamde invasieve exoten. Wel blijft het accent van de collectie liggen op de natuur 'het dichtst bij huis'.
- De collectie fungeert als referentie voor iedereen die materiaal wil determineren. Boeken met beschrijvingen of plaatjes – hoe goed ook – schieten vaak tekort en geven soms niet de details die nodig zijn voor het herkennen van moeilijke soorten. Het is dan een groot voordeel als je materiaal van verschillende soorten naast elkaar kunt bekijken onder een microscoop. Dat laatste is bijvoorbeeld nodig omdat het vaak gaat om kleine beestjes en plantjes met nog veel kleinere detailkenmerken. Daarom wordt gestreefd naar een collectie met een zo groot mogelijke diversiteit aan soorten uit Nederland en West-Europa.
- De collectie geeft inzicht in de variatie van soorten en is daarmee ook een bron voor wetenschappelijk onderzoek. Natuurlijke variatie is belangrijk voor het voortbestaan van soorten onder veranderende omstandigheden - zoals klimaatverandering - en kan zelfs leiden tot nieuwe soorten als gevolg van evolutie. Anders dan veel mensen denken is evolutie niet alleen maar een proces van het verre verleden of de verre toekomst, maar het vindt net zo goed ook nu plaats. Inzicht in de natuurlijke variatie van soorten kan ons helpen om deze processen beter te begrijpen. Op hoofdlijnen kun je twee vormen van variatie onderscheiden, namelijk de variatie binnen populaties en de verschillen tussen populaties, de zogenaamde geografische variatie. Daarom bevatten sommige deelcollecties, zoals de insectencollectie, vaak grotere series van exemplaren, die soms afkomstig zijn van één plek (bijvoorbeeld een gebied waar veel onderzoek plaatsvindt, zoals de Kaaistoep bij Tilburg) en soms juist afkomstig zijn van verschillende plekken binnen en buiten Nederland.

Natuurmuseum Brabant is geen wetenschappelijk onderzoeksinstituut. Maar er wordt wel gestreefd naar wetenschappelijk verantwoord beheer van de deelcollecties. Daaronder wordt verstaan dat het materiaal goed geconserveerd is - beschermd tegen verval door stof, licht, vraat en ander ongerief - en goed gedocumenteerd is door gegevens over vindplaats, verzameldatum en vinder. Ontbreken deze gegevens dan is de bruikbaarheid voor veel van bovengenoemde doelstellingen vaak gering. Voor materiaal dat uitsluitend educatieve doelen dient – zoals tentoonstellingen – kunnen de eisen wat lager worden gesteld.

Hoe komt Natuurmuseum Brabant aan zijn collectie?

Op hoofdlijnen gebeurt dat door schenkingen, aankopen en gericht verzamelen.

Verwerving door *schenkingen* is voor Natuurmuseum Brabant cruciaal. Tachtig jaar geleden is het museum gestart met enkele geschonken collecties en sindsdien hebben vooral schenkingen de collectie laten groeien. Het gaat daarbij meestal om particuliere collecties waarvan de eigenaar is overleden of is gestopt met zijn hobby. Voor een deel betreft het materiaal zonder documentatie dat daardoor vooral nog te gebruiken is als educatief materiaal.

In verband met de vrij krappe beschikbare ruimte in de depots van het museum, wordt tegenwoordig kritischer omgegaan met de acceptatie van onvoldoende gedocumenteerde collecties dan vroeger

het geval was. Een voorbeeld van een collectie die het museum al heeft, maar die nu niet meer aangenomen zou worden, is een collectie tropische schelpen. Deelcollecties die wel voldoen aan de wetenschappelijke standaard en passen binnen de boven geformuleerde uitgangspunten zijn in beginsel welkom.

Als het gaat om grote collecties is wel aandacht nodig voor de huisvesting. Het is van belang dat het vaak kwetsbare materiaal veilig kan worden bewaard. Gezien de nu beschikbare beperkte ruimte voor uitbreiding, wordt de komende tijd gezocht naar een oplossing om ook in de toekomst waardevolle collecties te kunnen opnemen.

Natuurmuseum Brabant gaat terughoudend om met verwerving door *aankopen*. In beginsel worden de beschikbare financiële middelen gereserveerd voor de aankoop van topstukken ter completering van een deelcollectie of voor het vergroten van de aantrekkelijkheid voor museumbezoekers. Goede voorbeelden zijn de vishagedis, de holenbeer en de steppenwisent in de zaal 'Uitsterven'. Voor de meer wetenschappelijk beheerde deelcollecties is aankoop zelden een optie.

De derde bron van verwerving is het *zelf verzamelen* van materiaal. Dit gebeurt vrijwel uitsluitend door individuele verzamelaars in het kader van onderzoeksprojecten, zoals het Kaaistoepproject. Groots opgezette expedities, zoals de zoektocht van Naturalis naar een *Tyrannosaurus rex*, vinden door Natuurmuseum Brabant niet plaats.

Omvang en beheer van de deelcollecties

De collectie van Natuurmuseum Brabant wordt bewaard in twee depots. Er is één depot op de begane grond met 29 verrijdbare kasten die een optimaal gebruik van de ruimte mogelijk maken. In dit depot wordt vooral de deelcollectie gewervelde dieren bewaard. Het tweede depot bevindt zich op de tweede verdieping. Daar zijn de insecten, schelpen, gesteenten, mineralen en een deel van de fossielen gehuisvest. Veruit het grootste deel van de collectie bestaat uit droog geprepareerd materiaal, maar sommige diergroepen, zoals de collectie spinnen, worden bewaard in alcohol. De deelcollecties worden beheerd door een groep enthousiaste vrijwillige medewerkers.

Om welke deelcollecties gaat het?

Natuurmuseum Brabant beheert de volgende deelcollecties.

1. Vogels, zoogdieren en andere gewervelde dieren

In het depot op de begane grond wordt de collectie vogels bewaard in verplaatsbare kasten.

Voor de gemiddelde museumbezoeker zijn opgezette vogels en zoogdieren vaak de grootste blikvanger. De deelcollectie vogels, zoogdieren en andere gewervelden van Natuurmuseum Brabant heeft dan ook vooral een educatief doel. Van de vogels bezit het museum zo'n 4500 objecten, waartoe meer dan 3000 opgezette vogels, 700 eieren en 160 schedels behoren. Een belangrijk gedeelte van de vogelcollectie is afkomstig uit de collectie van de paters Trappisten, waar pater Protasius vele jaren heeft besteed aan het prepareren van materiaal uit de toenmalige dierentuin van Tilburg. Omdat het in veel gevallen gaat om tropische soorten en van veel objecten de gegevens over herkomst en andere data

ontbreken, heeft de vogelcollectie vooral een educatief doel. Topstuk in de collectie is een apenarend uit de Filipijnse regenwouden, een soort die tegenwoordig ernstig wordt bedreigd. Van de zoogdieren bezit het museum ruim 950 opgezette exemplaren en bijna 350 schedels. Topstuk is zonder twijfel het potvisskelet dat als publiekstrekker fungeert. Ook voor de zoogdieren geldt dat het soms om tropische dieren gaat zonder verdere gegevens. Voor de overige gewervelde dieren - reptielen, amfibieën en vissen - zijn de aantallen beduidend lager. Het gaat in totaal om ca. ruim 240 opgezette exemplaren en meer dan 130 modellen. Deze modellen zijn bedoeld om de vaak lastig op te zetten reptielen, amfibieën en vissen toch in hun natuurlijke gedaante te kunnen tonen.

2. De deelcollectie geleedpotigen

Binnen deze deelcollectie is de *insectencollectie* van Natuurmuseum Brabant veruit het grootst. De

In het depot op de tweede verdieping bevindt zich de insectencollectie in een groot aantal insectenladen

In elk van de insectenladen zitten soms enkele honderden insecten.

insectencollectie is opgeborgen in een groot aantal insectenladen of -dozen met een standaardmaat van 40x50x6 cm. Deze laden worden bewaard in een ruimte met een vaste temperatuur van ongeveer 18°C, beschermd tegen stof en daglicht. Ook het beschermen van de insectencollectie tegen – vreemd genoeg – de aantasting door allerlei organismen, waaronder andere insecten en schimmels is daarbij belangrijk. Op dit moment telt de collectie zo'n 1240 insectenladen met daarin meer dan 250.000 insecten.

De insectencollectie is geen statische collectie, maar groeit

zowel langzaam als 'schoksgewijs'. Langzaam omdat soms medewerkers van het museum, maar vaak ook andere geïnteresseerden, materiaal meebrengen om de collectie aan te vullen. Maar soms ook schoksgewijs als het museum via schenking of een legaat een complete insectencollectie krijgt aangeboden. Zo is bijvoorbeeld door een besluit van het college van B&W van Eindhoven de insectencollectie van het Milieu-educatiecentrum Eindhoven (MEC) in 2016 overgedragen aan Natuurmuseum Brabant. Daarmee is de collectie van ons museum in één keer gegroeid met ca. 380

insectenladen en meer dan 30.000 insecten. Op dit moment wordt gewerkt aan het samenvoegen van beide collecties, een proces dat zorgvuldig moet gebeuren. Maar ook van particuliere verzamelaars krijgt het museum soms een hele collectie insecten.

De deelcollectie *spinachtigen* wordt grotendeels bewaard in alcohol. Natuurmuseum Brabant bezit ongeveer 57.000 spinnen die voornamelijk uit ons land afkomstig zijn. Van de 44 Nederlandse spinnenfamilies, met in totaal 645 soorten, zijn tenminste 30 families met zo'n 400 soorten in de deelcollectie vertegenwoordigd.

De deelcollectie *kreeften, krabben en garnalen* is klein. Het gaat om zo'n 200 exemplaren. Dit komt ondermeer omdat Noord-Brabant niet aan zee ligt, terwijl de meeste soorten kreeftachtigen te vinden zijn in het mariene milieu.

3. Overige ongewervelde dieren

Van de overige ongewervelde dieren behoort het grootste deel tot de schelpen (slakken en mosselen). Meestal wordt van deze diergroep niet het hele dier geconserveerd, maar slechts de schelp. Een deel daarvan behoort tot een reeds lang in het bezit zijnde collectie tropische schelpen die niet voldoet aan de boven geformuleerde doelstellingen. Deze deelcollectie wordt wel beheerd, maar Natuurmuseum Brabant streeft niet naar uitbreiding. Naast deze tropische schelpen is ook een collectie inlands materiaal aanwezig, in totaal gaat het om zo'n 3700 exemplaren.

4. Herbarium

Hiertoe behoren de herbaria van hogere planten, mossen, korstmossen, paddenstoelen en wieren. Deze herbaria hebben vooral betrekking op de Nederlandse flora en omvatten bijna 5000 herbariumbladen met gedroogde hogere planten in ruim 100 herbariumdozen en 19.000 enveloppen met gedroogde blad- en levermosses in bijna 120 herbariumdozen. Het herbarium heeft de afgelopen paar jaar weinig uitbreiding ondergaan. Wel wordt uitbreiding verwacht met een zadencollectie van zo'n 2500 monsters.

Paddenstoelen zijn vertegenwoordigd met ruim 4600 gedroogde exemplaren en 85 modellen; deze laatste met het oog op de mogelijkheden voor tentoonstellingen. Bovendien zijn ook 780 houtmonsters aanwezig.

De losse herbariumvellen met planten worden bewaard in herbariumdozen

5. Fossielen

Natuurmuseum Brabant bezit met ruim 6000 exemplaren een grote collectie fossielen. De mooiste en meest bijzondere fossielen zijn tentoongesteld in de zaal 'Uitsterven' op de tweede verdieping van het museum. De collectie fossielen omvat de gehele periode van het leven op aarde, van trilobieten uit de begintijd van het leven [Cambrium van ca. 520 miljoen jaar geleden] tot de uitgestorven zoogdieren uit het pleistoceen, zoals mammoeten en holenberen die nog in de laatste ijstijd in ons land voorkwamen. De collectie fossielen heeft zowel grote educatieve als wetenschappelijke waarde;

dit laatste blijkt ondermeer uit het bezit van enkele holotypen. Dat zijn de exemplaren die de basis hebben gevormd voor de beschrijving van een nieuwe soort voor de wetenschap. Een voorbeeld daarvan is de schedel van een kleine walvissoort genaamd *Balaenella brachyrhynchus*, die recent werd ontdekt door de Italiaanse paleontoloog Bisconti. Ook ons exemplaar van de vishagedis *Stenopterygius quadricissus* is een hoogtepunt in onze fossielencollectie. Beide topstukken zijn uiteraard in te bewonderen voor publiek.

De grotere fossielen worden bewaard in stellingkasten op de tweede verdieping.

6. Gesteenten en mineralen

De collectie gesteenten is ca. 1850 monsters groot, waartoe ook zandmonsters behoren. Deze collectie heeft in het verleden niet zoveel aandacht gekregen, maar wordt opnieuw geïnventariseerd en bewerkt. Daarbij wordt speciale aandacht besteed aan in Noord-Brabant gevonden gesteenten. Een bijzonder onderdeel binnen deze deelcollectie vormen de mineralen. Daarvan bezit Natuurmuseum Brabant meer dan 6300 monsters. Mineralen vormen de bouwstenen voor gesteenten, zoals bijvoorbeeld goed te zien is aan de herkenbare kristallen in een stuk graniet. Maar ook edelstenen en halfedelstenen behoren tot de mineralen. Een bijzonder onderdeel van de mineralencollectie vormen bijna 2000 exemplaren in de vorm van micromounts. Dat zijn hele kleine en vaak bijzonder fraai gevormde kristallen die je meestal alleen met een microscoop goed kunt bekijken.

7. Bibliotheek

Ook de bibliotheek wordt beschouwd als zelfstandige deelcollectie. Het doel op hoofdlijnen is tweeledig, te weten het ondersteunen van het werk aan bovengenoemde deelcollecties en het beheer van historisch belangrijke boeken. De ondersteuning bestaat ondermeer uit het bezit van goede determinatiewerken en relevante faunistisch/floristische literatuur. Natuurmuseum Brabant bezit ca. 5500 werken op dat gebied. Daarbij horen niet alleen boeken en tijdschriften, maar ook de zogenaamde 'grijze' literatuur, zoals rapporten en verslagen die vaak in kleine oplage zijn verschenen maar die toch belangrijke informatie kunnen bevatten. Al deze werken worden niet uitgeleend, maar zijn in het museum wel voor bezoekers te raadplegen. De historisch belangrijke werken zijn vaak oud, kostbaar en kwetsbaar en worden apart bewaard. Een voorbeeld is het boek van J.H. Knoop over vruchten en gewassen uit 1790, met fraaie handgekleurde platen, dat in de OO-zone kan worden bewonderd.